

2 Foudgum

Een klassiek rond terpdorp

Het dorp Foudgum ligt op een ronde, goed zichtbare terp, die behalve aan zijn hoogte ook te herkennen is aan de karakteristieke radiaire dorpsindeling (>visuele inspectie). Helaas wordt dit patroon sinds 1967 sterk ontsierd door de provinciale weg Dokkum-Holwerd, die dwars over de terp werd aangelegd. De wegaanleg vormde in 1966 aanleiding om een gedeelte op te graven. Heden lijkt de terp gaver dan zij werkelijk is. Bij de aanleg van de weg werden namelijk die delen van de terp opgevuld die in het begin van deze eeuw reeds afgegraven waren (>archeologisch archiefonderzoek). De ongestoorde delen verkeren ongetwijfeld nog in goede staat, al moet hierbij worden aangetekend dat de terp recentelijk niet meer is onderzocht. De terp staat als monument op de >Archeologische Monumentenkaart van Friesland.

Landschappelijke situatie

De Foudgumer terp ligt even buiten de hoge en zandige kleigronden van de grote Oostergose kwelderwal (>bodemkaart). Het landschap rond

Foudgum wordt dus niet bepaald door een langgestrekte wal, zoals bij Wynaldum. Nadere beschouwing leert dat het landschap vlak, maar tegelijk plaatselijk onregelmatig is (>visuele inspectie en hoogtemetingen). Dit heeft te maken met de geringe hoogte van het land en de relatief grote afstand tot de zee. In dergelijke omstandigheden gaan stroompjes in een kwelderlandschap sterk kronkelen en splitsen zij zich gemakkelijk. Een en ander verklaart waarom het lage Friese knipkleigebied dooraderd was met prielen. Afgestemd op deze natuurlijke afwatering kreeg dit gebied een onregelmatige verkaveling (>kadastrale en topografische kaarten).

Binnen dit lage vlakke landschap waren de omstandigheden voor akkerbouw minder gunstig dan op de kwelderwal. Dit had ook te maken met de zwaarte van de klei. Het feit dat rond Foudgum knipklei is afgezet, heeft te maken met de omstandigheid dat grove, zandige deeltjes dicht bij de zee en de hoofdstromen worden afgezet dan het fijne slib. Dat wordt door het water verder landin-

waarts getransporteerd. Eenmaal bezonken vormt het fijne slib een compacte, moeilijk te bewerken klei.

Net zoals de bewoners van de terp Tjitsma bij Wynaldum de vorm en indeling van hun land beïnvloed hebben, hebben ook de Foudgumers hun stempel op hun omgeving gedrukt. Hoewel zij een gebied bewoonden dat meer voor veeteelt dan voor akkerbouw geschikt was, slaagden zij erin door het opwerpen van een grote gezamenlijke terp hun akker- en tuinbouw-areaal sterk te vergroten. De landschappelijke omstandigheden en de aanwezigheid van een grote gezamenlijke terp verklaren waarom voor een radiaire indeling van de terp en de naaste omgeving werd gekozen. Deze opdeling zorgde er immers voor dat elke boer de beschikking kreeg over een deel van de hogere, voor akker- en tuinbouw geschikte terprgrond en van de direct aangrenzende hogere weilanden. Dat deze indeling zich buiten de terp voortzette, was natuurlijk uiterst praktisch omdat zo iedere boer zijn landerijen zoveel mogelijk bij elkaar had liggen.

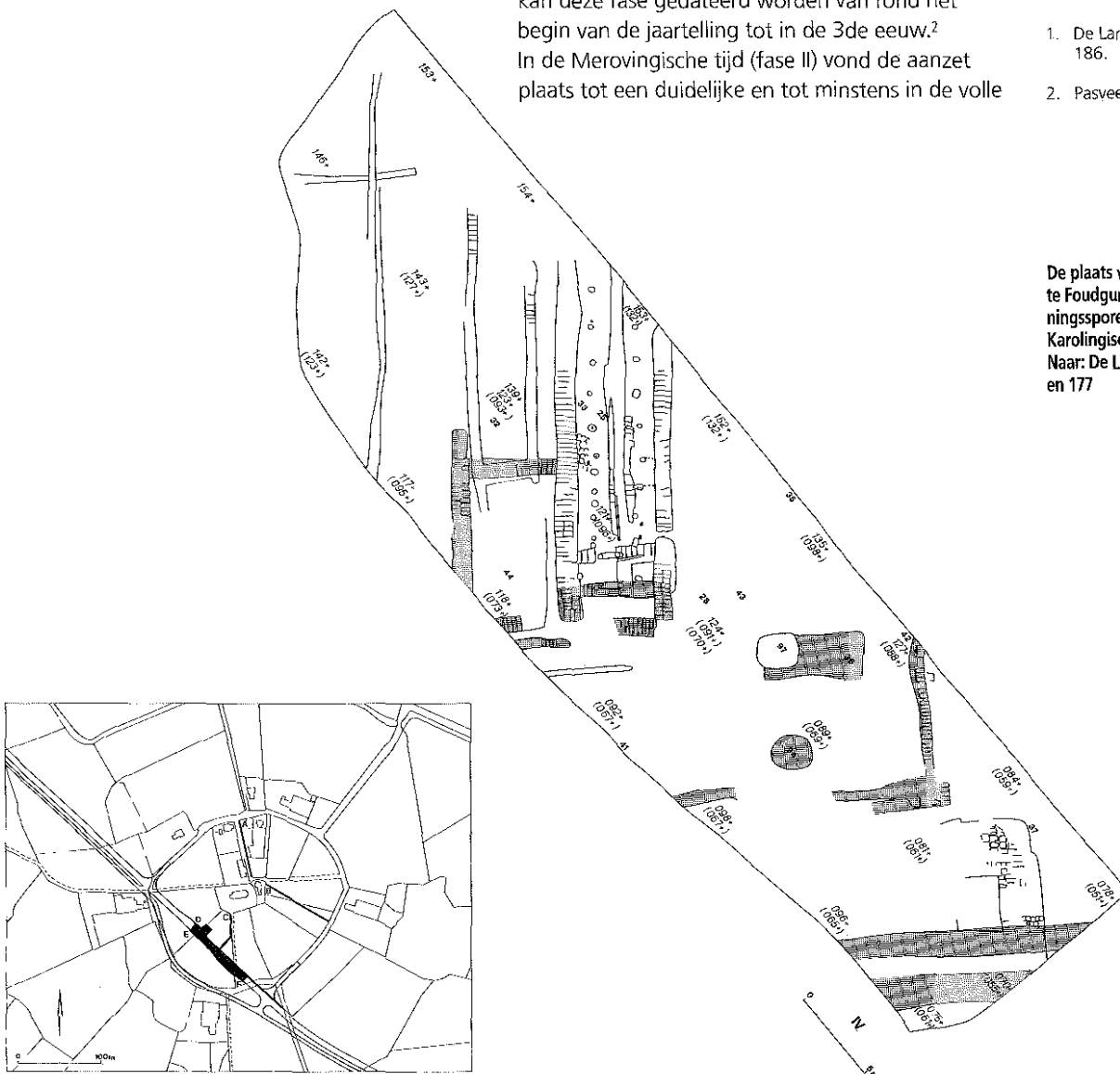
Bewoningsfasen tot ca. 1000

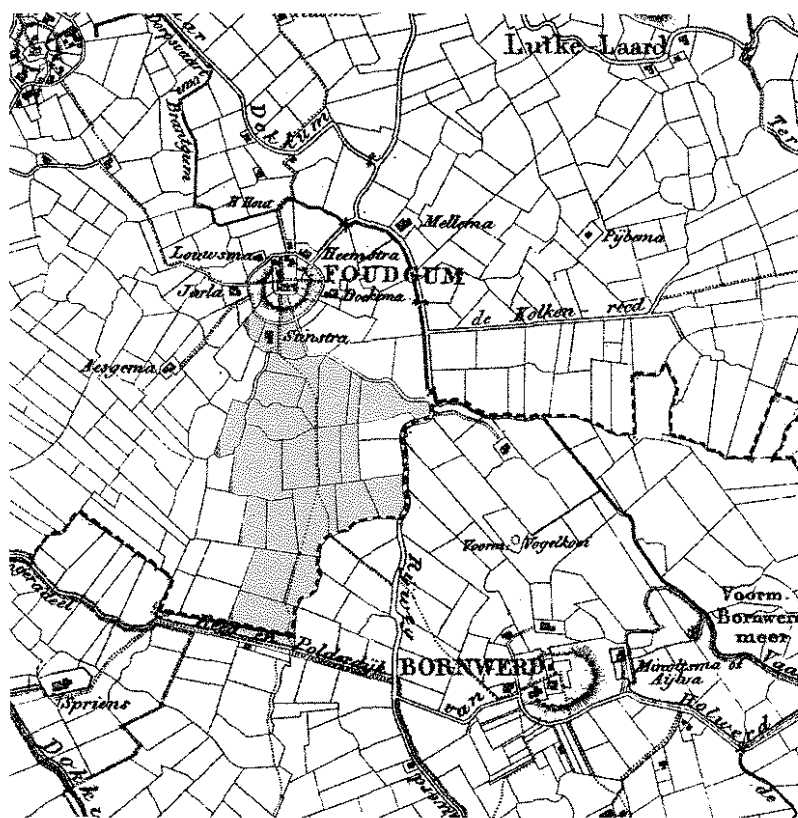
In 1966 werd alleen dat deel van de terp opgegraven waardoorheen de nieuwe weg zou worden getrokken.¹ Het onderzoek (>opgraving) werd afgesloten met het tekenen van drie grote profielen van de steile hellingen die al tijdens de commerciële afgraving waren ontstaan. Eén daarvan liep van het centrum, langs de opgravingsput naar de rand van de terp, waardoor dit profiel inzicht geeft in de globale ontwikkeling van de terp. Er kan uit worden afgeleid dat de kernterp, die in de Romeinse ijzertijd werd opgeworpen, slechts een klein deel innam van het terrein dat door de laat-middeleeuwse terp beslagen werd. Dat eerste terpje was naar verhouding vrij steil. Verder komt uit het profiel naar voren dat de terp nog tot ver in de volle middeleeuwen regelmatig werd uitgebreid.

Ter plaatse van de opgraving konden vijf bewoningsfasen worden onderscheiden. Het oudste te reconstrueren nederzettingsvlak, uit de Romeinse periode, toonde vrijwel geen sporen van de eigenlijke nederzetting. Het lag op de door prielen en sloten doorsneden kwelder. Dankzij het aardewerk kan deze fase gedateerd worden van rond het begin van de jaartelling tot in de 3de eeuw.² In de Merovingische tijd (fase II) vond de aanzet plaats tot een duidelijke en tot minstens in de volle

1. De Langen 1992, 173-186.
2. Pasveer 1990.

De plaats van de opgraving te Foudgum en de bewoningssporen uit de Karolingische periode. Naar: De Langen 1992, 175 en 177

Eigendomsreconstructie van Stinstra sate 1700/1640

middeleeuwen voortgezette groei. In het noordelijke derde deel van de opgravingsput kon het uiteinde van een individueel opgehoogde huisplaats worden herkend. Tijdens de

Merovingische/Karolingische periode (fase III) vond er een verdere ophoging van de terp plaats. Hierdoor schoof het aangesneden erf verder het onderzochte terrein op, hetgeen blijkt uit de aanwezigheid van een put op deze hoogte. De meeste informatie biedt het Karolingische niveau (fase IV), waarop een meer centraal gelegen deel van een erf is blootgelegd. Het erf werd overigens wel een keer verhoogd, waarbij het een andere inrichting kreeg. De structuren of de delen ervan die na deze ophoging verdwenen, zijn op de bijgevoegde afbeelding (p. 13) gerasterd. De ouderdom kon onder meer worden bepaald aan de hand van de gevonden scherven (>typologisch onderzoek). Op het erf stond het stalgedeelte van een boerderij waarvan de resten over een lengte van 19 meter konden worden blootgelegd. De meer dan een meter dikke wanden waren van kwelderzoden. De binnenruimte mat in de breedte ongeveer 4 meter. In deze ruimte spaarden twee palenrijen een ruim 2 meter breed middengedeelte uit. In twee gevallen bleek dat deze palen de aanzet vormden van de stalindeling. In dit gedeelte zijn resten van een mestgoot gevonden. In de wand van de achtergevel bevond zich een ingang met een breedte van een meter. In een ingraving naast het stalgedeelte is een put te herkennen. Het geheel werd omsloten door een rechthoekig spoor dat het erf lijkt te begrenzen. Ten zuiden van deze sporen liep een dubbele sloot.

De rechthoekige constructie, de put, de erfscheiding en de dubbele sloot verdwenen toen ter hoogte van de stal en zuidelijker een ophogingslaag van tenminste 20 centimeter dikte werd opgebracht. Waarschijnlijk is deze ophogingslaag een uitloper van een laag die de terp langs de randen moest vergroten. Het erf bleef in gebruik, al waren allerlei aanpassingen nodig, zoals het terugplaatsen van de zuidgevel van de stal. De rechthoekige constructie werd vervangen door een nieuwe die smaller en langer was en hoger op de terp stond. Deze nieuwe schuur of wat het ook geweest mag zijn, was ongeveer 3.5 meter breed en tenminste 14.5 meter lang. Een andere aanpassing was dat de put meer dan 5 meter naar het noorden werd verplaatst.

Gedurende de hierop volgende bewoningsfase (fase V) stond op het onderzochte deel van de terp geen boerderij, maar wel een spieker. Paalgatresten wijzen erop dat dit op zes palen verhoogde schuur-tje een vloeroppervlak van tenminste 3.5 bij 3 meter had. De lengte-as van de spieker liep evenwijdig aan de dichtstbijzijnde perceelsgrens die deel uitmaakte van de historisch bekende radiare indeling (>kadastrale en topografische kaarten). Het gedeelte van de terp binnen de ringweg werd mogelijk op het einde van de volle middeleeuwen verlaten. Wellicht stond de boerderij toen aan de voet van de terp of al op het vlakke land. De eerste mogelijkheid is waarschijnlijk, wanneer het op één lijn opschuiven is doorgezet. Dan is de boerderij Stinstra vlak buiten de ringweg de opvolger van de archeologisch aangetoonde boerderij. De gegevens maken duidelijk dat het mogelijk is dat de radiare indeling van de terp van Foudgum tot in de vroege middeleeuwen teruggaat, al is het opmerkelijk dat de perceelsgrens die deel uitmaakt van deze radiare indeling en over de opgravingsput liep, niet zo oud is. **GJdL**

Stinstra state in de late middeleeuwen

De boerderij Stinstra beneden aan de terp, die de opvolger is van de opgegraven bedrijven, is juist het huis te Foudgum over welks bewoners historisch het meest bekend is. Het betreft hier het grootste bedrijf te Foudgum, met in 1511 een oppervlakte van 88 en in 1700 zelfs van 100 >pondematen.¹ De naam Stinstra of Stensteren geeft een extra aanwijzing dat het in de late middeleeuwen niet zo maar een boerderij was, maar dat hier een steenhuis of >stins stond. Uit >genealogisch onderzoek blijkt dat deze stins al in de 14de eeuw aanwezig moet zijn geweest. Een stamboom opgesteld in 1597 door de edelman Upcke van Burmania, wiens moeder een Stensteren was, noemt achtereenvolgens een Tzaling Stensteren rond 1390, diens zoon Sasbet die in 1417 getrouwd zou zijn; Sasbet zou een zoon en een kleinzoon gehad hebben die beiden Jeppe heetten en een achterkleinzoon Sybren.² In het algemeen moet men oppassen met

1. Postma 1934, 46.
2. RAF, EVC nr. 1323B, f. 60v.

zulke oude stambomen: maar al te vaak stellen ze het voorgeslacht als belangrijker en ouder voor dan in werkelijkheid het geval was.¹ In dit geval blijken de gegevens echter wel te kloppen. De genoemde personen zijn namelijk ook in >oorkonden en >registers terug te vinden: de hoofdeling Saspet te Foldeghum sloot in 1422 samen met anderen een verdrag met de Oostfriese hoofdeling en veldheer Focko Ukena; Jeppa toe Foldeghum bemiddelde in 1470 en 1474 bij kwesties over onroerend goed in Wanswerd en Blija; zijn zoon jonge Jeppe to Foltkum zegelde in 1493 als volmacht van Dongeradeel een verdrag met de stad Groningen; Sybren Stenstama tenslotte was in 1511 eigenaar en bewoner van Stinstra.² De conclusie kan dus zijn dat Stinstrastate en zijn voorgangers archeologisch tot in de Merovingische tijd continu zijn terug te volgen, terwijl vanaf het eind van de 14de eeuw ook historische gegevens voorhanden zijn. Hierboven kwam ter sprake dat op het eind van de volle middeleeuwen de terp van Foudgum grotendeels onbewoond raakte, doordat de boerderijen nu aan de voet van de terp buiten de ringweg lagen. De bedijkingen die inmiddels ter hand waren genomen maakten dit mogelijk. Ook konden nu boerderijen verder het vlakke land in worden gesticht. Een voorbeeld daarvan is Aesgemastate ten westen van Stinstra. Opvallend is dat in 1700 bij dit bedrijf de helft van het terrein op de terp hoorde, waarop in de vroege middeleeuwen de voorganger van Stinstra had gelegen; de andere helft was toen van Stinstra. Mogelijk is dit perceeltje Aesgemaland een herinnering aan de tijd dat Aesgema nog boven op de terp stond.

Foudgum in de fictieve oertijd van het Oera Lindaboek

Juist doordat de top van de terp in de Nieuwe tijd, op de kerk en de pastorie na, geen bebouwing meer kende, viel de radiaire verkaveling des te meer in het oog. Het Oera Lindaboek, een raadselachtig geschrift dat in de vorige eeuw plotseling opdook, maakt - zoals Goffe Jensma recent ontdekte - een toespeling op deze radiaire structuur.³ Het Oera Lindaboek is een mystificatie, waarin de geschiedenis van de Friezen vanaf meer dan 2000 jaar voor Christus wordt beschreven! Wie de maker van deze >fictieve kroniek was, is tot op de dag van vandaag een onderwerp van discussie. Nu verhaalt het boek dat er in het noorden van Friesland een burcht lag; vanaf de kasteeltoren zag men, zo staat er, het 'Jol', dat was een wiel met zes spaken.⁴ Een van de opvattingen over het ontstaan van het Oera Lindaboek is, dat het afkomstig moet zijn uit het geleerde milieu van schrijvers en oudheidkundigen rond het midden van de vorige eeuw. Het aardige is nu, dat een vooraanstaand persoon in dit milieu de Foudgumer predikant en schrijver François Haverschmidt was, wiens pastorie midden in dit 'wiel' stond. Jensma meent daarom - onder andere op grond van deze passage over het wiel met zes spaken - dat Haverschmidt de maker is geweest van het geheimzinnige Oera Lindaboek.

PNN

1. Noomen en Verhoeven 1994c, 141-142.
2. OFUB, nr. 302; OFO IV, nr. 36, 41; Pax, nr. 94; RvdA I, 133.
3. Jensma 1992, 38.
4. Ottema 1872, 147.

De oudste generaties Stinstra in het handschrift van Upcke van Burmania. RAF, EVC 1323b

3 Tritsum

Een buurschap in het knipkleigebied

Het huidige Tritsum, circa 6 kilometer ten zuiden van Franeker, geeft een goede indruk van wat vroeger een buurschap was in het knipkleigebied. Het bestaat uit niet meer dan drie boerderijen op een terp van middelgrote omvang (>visuele inspectie), die overigens in de vorige eeuw grotendeels afgegraven is (>archeologisch archiefonderzoek). Het middendeel, dat van afgraving verschoond bleef, is in de jaren 1959-1961 opgegraven. De terp Tritsum schittert door afwezigheid op de >Archeologische Monumentenkaart van Friesland.

Het oorspronkelijke landschap rondom Tritsum

Het kleinschalig karakter van de nederzetting Tritsum roept de vraag op naar de verhouding tot de omliggende terpen. Om daar een idee van te krijgen kunnen we een beroep doen op de methode van de >gebiedsgerichte archeologische inventarisatie. Basis voor de inventarisatie vormen de speciaal voor dit doel gedigitaliseerde >kadastrale kaarten uit circa 1832 waarop de oudst vastgelegde verkaveling van het gebied is ingetekend. De >bodemkaart en de >geomorfologische kaart leren ons dat er alleen in het meest noordelijke deel van de omgeving van Tritsum kwelderwallen liggen. De rest bestaat uit laag gelegen knipklei, waar men net zoals bij Foudgum talloze kronkelende sloten vindt.

Genoemde kaarten wijzen samen met de slootpatronen (>kadastrale en topografische kaarten) en de hoogteverschillen (>hoogtemetingen) uit dat een deel van deze sloten op middeleeuwse en vaak nog oudere waterlopen of prielen terug te voeren

is. Dat betekent dat de onregelmatige blokverkaveling in dit gebied aansluit bij de oorspronkelijke fysische omstandigheden in dit van nature vrij vlakke land. Men vindt er een relatief groot aantal terpen¹ en individueel verhoogde boerderijplaatsen. De volgende fase van de inventarisatie bestaat uit de bestudering van reeds gedane archeologische vondsten, zowel van de gepubliceerde als van de ongepubliceerde (die meestal wel gedocumenteerd zijn; >archeologisch literatuur- en archiefonderzoek). In dit geval bieden de studies van Boeles, Knol en Taayke een goede introductie.² Op grond daarvan kan worden opgemaakt dat de mens zich reeds in de midden-ijzertijd in het Tritsumer gebied heeft gevestigd. Enkele terpen, op de rand van in de diepe ondergrond opduikende pleistocene afzettingen, blijken reeds rond 600 v. Chr. bewoning te hebben gekend. Vooral uit de late ijzertijd en de Romeinse tijd stammen veel vondsten; het gebied was toen blijkbaar relatief dicht bewoond. Na een duidelijke teruggang in de volksverhuizingstijd is er sinds de Merovingische periode weer sprake van een bevolkingstoename. Het peil dat aan het eind van deze periode is bereikt, lijkt in de Karolingische periode te zijn gehandhaafd en mogelijk zelfs verhoogd.

De ontwikkeling sindsdien is moeilijker te bepalen en vereist nadere studie. Aangenomen mag worden dat elke grote terp in de volle middeleeuwen plaats bood aan één tot drie boerenbedrijven. Binnen het bestudeerde gebied ontwikkelden zich later - waarschijnlijk pas in 12de en 13de eeuw - slechts twee bescheiden dorpen, te weten Kubaard en Lollum. **GJdL** en **TMP**

1. Eekhoff 1859; Halbertsma 1963; Volkers 1992.

2. Boeles 1951; Knol 1993; Taayke 1990.